

دکتر مهدی محقق استاد دانشکده

مطالعات علوم شرقی دانشگاه لندن

دو نسخه خطی در کتابخانه موزه بریتانیا

از آغاز سال تحصیلی جاری که راقم این سطور بنا بدعوت دولت انگلستان و موافقت دانشگاه تهران برای تدریس زبان و ادبیات فارسی بلندن آمد، تصمیم گرفت که اوقات فراغت را بمطالعه آثار نفیس خطی فارسی و عربی در کتابخانه های مهم انگلستان خاصه کتابخانه موزه بریتانیا (۱) کتابخانه دیوان هند (۲) واقع در لندن بگذراند، تا اگر نسخه مرغوب و نادری یافت برای کتابخانه مرگزی دانشگاه فیلم برداری کند. اکنون بایاری و توجه اولیای محترم دانشگاه تهران توانسته است در این امر توفیقی حاصل کند چنانکه قسمت اول از نسخ منتخب دستور فیلم برداری آن داده شده و بعد از آن هم این امر بتوفیق حق ادا خواهد یافت.

اینک خواستم دو جلد از آن کتب را در آن مجله شریف که بنام مبارک آستان قدس در مشهد مقدس رضوی :

بلاد بهرانیطت علی تمانمی و اول ارض مس جلدی ترا بهیما

انتشار می یابد معرفی کنم و آن را بدو اسناد بزرگوار آقای حاجی میرزا احمد مدرس یزدی و آقای ادیب نیشابوری که سالهای متممادی است حوزه علمیه مشهد را بنور وجودشان روشن نگه داشته اند و این حقیر آنگاه که توفیق او را رفیق بودیکسال از محضر تقوی و دانش ایشان بهره مند گشته است تقدیم نمایم تا طلاب و دانشجویان را تحریص و ترغیب فرمایند که نوادر نسخ را که یادگاری از فرهنگ و ادب کهن سال این ملت است با توجه بیشتری مورد مطالعه و تحقیق قرار دهند و تدریجاً این سرمایه های ملی را که هر کدام در گوشه (طرح الاوراق و فی زوایا الهجران و نسجت علیها عناکب النسیان) افتاده آماده برای طبع و نشر سازند و مؤسسات نو بنیاد علمی مانند دانشکده ادبیات مشهد آن را چاپ نمایند.

1-British museum

2- India official library

۱ ترجمه و شرح احادیث و سخنان پیغمبر اکرم (ص) بفارسی •

این کتاب که بشماره (OR . 9447) در کتابخانه بریش میوزیوم ثبت شده است دارای ۲۹۱ ورق است با قطع بزرگ و صفحه اول کتاب کاملاً خوانده نمی شود همین اندازه آشکار است که کتاب پس از بسمله و تحمید با جمله: «انما الاعمال بالنیات» آغاز می شود و هیچ گونه ترتیبی در ذکر احادیث و سخنان پیغمبر رعایت نشده چنانکه بعداً جمله های زیر پی در پی ذکر گردیده و بدنبال آن ترجمه تحت اللفظی و شرح و توضیح آن بیان شده است .

«المجالس بالامانة» ، «المستشار مؤتمن» ، «العدة عطية، العدة دین» ،
«الحرب خدعة» ، «الندم توبة» ، «فی الجماعة رحمة و فی الفرقة عذاب» ،
«الامانة غنی» ، «الدین النصیحة» ، «الخير عادة و الشر لجاجة» .

و کتاب بدین گونه پایان من پذیرد .

«اللهم انی اسألك عیشة سویة و میمة تقیة و مردأ غیر مخزولاً فاضح» .

بار خدا از تو می خواهم زندگانی نیکو و مرگی پاک یعنی از گناه و بازگشتی که

مرادور نکند و رسوا نکند یعنی بقیامت مراراً نکنی و دور نکنی .

«تم الكتاب بحمد الله ومنه و افق الفراق منه فی العشر الاول من المحرم

مفتتح سنة خمس وثمانین و خمس مائة کاتبه عبد الرحمن بن المبارك الكاتب

بحمد ربه و مولاه و یصلی علی سید المرسلین محمد و آله و عترته الطاهرین

اجمعین و سلم و شرف و کرم» .

خصایص ادبی و رسم الخطی این کتاب مانند سایر کتب قرن ششم هجری است و

برای آنکه خوانندگان محترم با سلوب ترجمه و شرح و سبک و روش کتاب آشنا شوند چند جمله

را نقل می کنیم:

«اعظم النساء بركة اقلهن مؤنة»

گفت پیغامبر صلی الله علیه : زن آن مبارک تر بود که مؤنت او سبکتر بود یعنی مهرش

کمتر بود .

و گفت پیغمبر صلی الله علیه هر زنی که خواستی و هر زنی که بشوی دادی زیادت تر

از پانصد درم نقره کاوین نکردی و زن باید که خوب روی و پارسا بود تا بخوب رویی

خویش شوی را بعافیت دارد و پارسائی خود خود را بصیانت دارد آنگاه که جوانان بود

هر مؤنتی که برو کنند اندک بود و وی از آن بهتر ارزد زیرا که حکیمان گفته اند که

نیک بهر بهائی که خرنند ارزان باشد و دون بهر بهائی که خرنند گران باشد .

«آفة السماحة المن»

گفت پیغمبر صلی الله علیه : آهوی (۱) سخاوت منت نهادن است . بدانکه پیغامبر صلی الله علیه درین کلمت امت را جوامردی همی آموزدکه بر سخا منت نهادن نه فعل جوامردان (۲) باشد و نیز زیر این اندر سری خفی است و آن آنست که این سخا کردی آنکه منت می بر نهی می گوویی که دهنده این عطا منم بر حقیقت و این بخواست من تعلق دارد و این شرکی است نهان اگر گوویی دهنده منم شرک است و اگر گوویی دهنده بر حقیقت خدای است عزوجل پس منت از تو چیست .

«فی کل کبد حری اجر»

گفت پیغامبر صلی الله علیه : در هر جگر تافته مزدی هست . یعنی بهر جگر که تافته باشد تو بوی راحت رسانی مزدیابی و این خبر را سببی هست و آن آنست که پیغامبر صلی الله علیه از بنی اسرائیل سخن می گفت در میانه گفت در آن روزگار مردی بود بر معصیت دلیر شده و از گناه بسیار دل سیاه گشته روزی براهی می رفت سگ، را دید بر سرچاهی زبان بیرون کرده از تشنگی این فاسق را بر آن سگ شفقت آمد و در چاه رفت و موزه خود را پر آب کرد و بر آورد و پیش سگ نهاد تا سگ آب بخورد و برفت خدای عزوجل بر پیغامبر روزگار وحی کرد که فلان عاصی را بگوی که هر چه کردی از گناه ترا آمرزیدم بدین شفقت که بر آن بیچاره کردی مردی از یاران بر خاست و گفت یا رسول الله ما را از بهر بهائم مزد دهد؟ پیغامبر صلی الله علیه گفت: آری در هر جگر تافته مزدی است .

«العمائم تیجان العرب»

گفت پیغامبر صلی الله علیه : سرپیچها تاجهای عرب است . و اصل این خبر آنست که پیش پیغامبر صلی الله علیه صفت تاجهای (۳) پارس می کردند که ایشان را رسم بود که مردان ایشان نیز تاج داشتندی هر کس بقدر خویش

۱- آهو بمعنی عیب است ابوالفرج رونی گفته :

ای مبارک بنای آهو پای آهویمی در تو نا فریده خدای

۲- جوامردان = جوان مردان چون این نون تلفظی خفیف داشته در متون قدیم حذف می شده و نگو سار بجای نگو نسا در آثار کهن بسیار دیده میشود

۳- کلمه تاج اصل آن فارسی است و در زبان پهلوی تاژ بوده و پیش از اسلام وارد زبان عربی گردیده و در این بیت از معلقه عمرو بن کلثوم دیده می شود :

وسید معشر قید توجوه
بتاج الملك یحمی المحجرینا

و آن را که تاج نرسیدی کلاه داشتی بجواهر و عرب دوریش بودند پیغامبر از برای دل خوشی ایشان را گفت : «العمامم تیجان العرب»

۲- ترجمه مقامات حریری

این کتاب نیز در کتابخانه بریتیش میوزیوم بسماره (OR . 7976) ثبت شده است و دارای ۲۲۳ ورق است با قطع بزرگ و اطراف ۸ ورق اول پارگی دارد و ما ناچاریم در نقل عبارت مقدمه جای آن نقطه بگذاریم بی مناسبت نیست یاد آور شویم که کتاب مقامات حریری بسیار مورد توجه ادبا بوده و حتی هنوز جزو کتب درسی در برخی از حوزه های علمیه است .

و هر چند حریری در تالیف کتاب خود از بدیع الزمان همدانی تقلید کرده و فضل تقدم را برای او قائل است : « وان الاتی بعده لانشاء مقامه و لو اوتی بلاغۃ قدامة لانعترف الا من فضالته و لایسری ذلک المسرى الابد لالته »

فلو قبل مبکاه بکیت صباة
یسعدی شفیت النفس بعدالتنمد
ولکن بکت قبلی فیهیج لی البکا
بکاه افقلت «الفضل للمتقدم» (۱)

ولی می توان گفت مقامات حریری بسیار دلپذیرتر از مقامات بدیع است و بنا بر این مای توانیم تقدم فضل را برای حریری قائل شویم .

بتقلید از مقامه نویسان عرب مقامه نویسی بزبان فارسی هم سرایت کرد و قاضی حمید الدین مقامات حمیدی را بهمان سبک ساخت که انوری در مدح او گوید :

اشک اعمی دان مقامات حریری و بدیع
پیش آن دیهای مالا مال از آب حیات

و باز هم اگر تفحص و تجسس کنیم بزبان عربی و فارسی مقامات پیدا می کنیم از جمله مقامات یازجی بزبان عربی و مقامات عباسی بزبان فارسی که اولی در بیروت چاپ شده ولی دومی نسخه خطی آن در کتابخانه ملی فرهنگ در تهران موجود است . و توجه بمقامات حریری بآن اندازه بوده که دانشمندان در صدد ترجمه آن برآمده اند یک ترجمه از مقامات حریری بزبان طبری در کتابخانه حاجی حسین آقا ملک در تهران موجود است ولی از آن کتاب همه نمی توانند استفاده ببرند فقط برای لهجه شناسی و تحقیق در باره ریشه لغات و تطبیق لهجات مفید است ولی این ترجمه مقامات که موضوع گفتار ما است هم بلیغ و شیوا است و هم اینکه کهنه و قدیم است و زمان مترجم آن نزدیک بزمان مؤلف بوده است اینک بذکر مقدمه مترجم می پردازیم و سپس قسمتی از آغاز ترجمه کتاب را با ذکر متن نقل می نمایم .

الحمد لله الذی تحیرت العقول عن صفات کبرائه و تعممت الافهام

فی احصاء آلائه والصلوة علی محمد خاتم انبیائه و سید اصفیائه و علی آله و اصحابه الذین اسسوا قواعد الدین و الاسلام و بینوا مناهج الشرایع و الاحکام صلاة تتجدد علی مرور یتلاء علی صفحات الایام والسلام.

چنین گوید بنده مخلص فضل الله بن عثمان بن ... البخاری المعروف بسراج الکاتب اسعده الله فی الدارین که اصحاب فصاحت و ... متفق اند بر آنکه در هیچ ام از فصحاء عرب و عجم کسی تصنیفی در لغت ... به از مقامات حریری نساخته است و تالیفی خوبتر از آن نپرداخته ... بحقیقت خزانه اسرار ادب و مفتاح باب لغت و مجمع امثال و حکم ... طرف و نکت است و مشحون با انواع صنعت چون ترصیع و تجنیس ... ایهام و مقلوبات و لغز و معنیات و رسائل و خطب و کنایات ... و استعارات دل پذیر و هر کس از ائمه لغت و ادب در ... شروعی کرده اند و در ایضاح آن خوضی پیوسته ... فواید آن جز بخواص نمی رسد و متعلم و عوام این ... و چون مرا حرص این شیوه دامن گیر ... توفیق حق رفیق گشته تا بهمت و هدایت استادان ... آن وقوف یافته بودم و غوامض و مشکلات ... ترجمه سازم بهاری و بیانی ... پایداری کند باندک مدت بسیار فواید او را دست دهد و بر رموز دقائق کلام عرب مطلع گردد و بر عبارات و استعارات ایشان و قوفی تمام باید چون این اندیشه در دل آمد و این تفکر در خاطر گذر کرد با استادان و بزرگان مشورت کردم و روی و رای بترجمه این کتاب آوردم و جایی که مشکل می بود می پرسیدم و از حقیقت آن بر می رسیدم تا بقدر الوسع از عهده این ذمت بیرون آمدم و بحسب الامکان ازین ترجمه پرداختم بتوفیق الله و عونہ .

سپس ۱۸ سطر درباره دشوار بودن نقل کنایات و استعارات عربی بفارسی ذکر می کند و مقدمه خود را با این بیت ختم می نماید :

و عین الرضا عن کل عیب کلیلة
ولکن عین السخط تمدی المساویا
و ترجمه کتاب بدین گونه آغاز می شود و عبارات فارسی کلمه بکلمه زیر عبارات عربی قرار گرفته است .

بسم الله الرحمن الرحيم

اللهم اننا نحمدك على ما علمت من البيان وألهمت من التبيين كما نحمدك على ما سبغت من العطاء وأسبلت من الغطاء ونغوذ بك من شرة اللسن وفضول

الهدر كما نعوذبك من معرفة اللكن وقضوح الحصر ونستكفي بك الافتنان
باطراء المادح وانغضاء المسامح» الخ

ای بارخدای بدرستی که شکر می گوئیم ترا بر آنچه که تعلیم دادی تو ما را از فصاحت...
کردن گردانیدی از روشن چنانک شکر می گویم ترا بر آنچه تمام کردی از عطا و... گذاشتی
از پوشش و پناه می گیریم بتواز تیزی ز فان (۱) آوری و زیادت بیهوده چنانک پناه می گیریم
بتوازی عیب کند زبانی و رسوائی درماندگی در سخن و بسندگی می خواهیم بتوازی فتنه افتادن
بستایش ستاینده و از چشم فروخوا بانیدن آسان گیرنده الخ .
پس از ختم ترجمه متن مترجم گوید :

تمت ترجمة المقامات بتوفيق الله و عونه يوم الجمعة وقت الضحى
الثانى عشر من جمادى الاولى سنة سبع وثمانين وخمسائة»
و کاتب کتاب گوید :

و فرغ من تحرير المقامات بعون منزل السور والآيات العبد المذنب
الغريق فى بحار الخطيئات الراجى رحمة خالق الارض والسموات حسن بن
على الخياط الجندى غفر الله له و لوالديه ولجميع المؤمنين والمؤمنات يوم
الاربعاء فى الحادى والعشرين من شهر ربيع الاول سنة ٦٦٣ وذلك فى قرية
قرى باغ و يسمى احسن الله حيظانهم حامداً لله تعالى ومصلياً على نبيه
محمد وآله أجمعين.

سبك و اسلوب این کتاب نیز مانند سایر کتب قرن ششم است و می توان گفت که این
کتاب مشتمل بر لغات و ترکیبات زیبای فارسی که اگر روزی چاپ شود یگانه دلیل و
سندی است بر اینکه بازبان شیرین فارسی هر گونه مضمون و مفهوم ادبی را می توان بیان
کرد همچنانکه آثار فارسی این سینا و بیرونی و ناصر خسرو و افضل الدین کشانی
دلیل بر این است که زبان فارسی از بیان مفاهیم علمی و فلسفی قاصر نیست .

لندن ۲۵ تیرماه ۴۱ مهدی محقق